

## Gazdasági élet és emberi méltóság

A körlevél több annál, mint aminek mondja magát: nemcsak kihívás, hanem forradalmi tett. Ez akkor válik világossá, ha a közgazdasági elmélet mai áramlataiba helyezzük és azokkal szembesítjük.

Az újkor nominalista gondolkodása a közgazdasági elmélet minden ágára rányomta bélyegét: a szocialista elméletekre éppen úgy, mint a polgáriakra. A szocialista elméletek a marxizmusban gyökereznek, s annak alaptétele, hogy a gazdasági élet törvényei a természeti törvények könyörtelenségével érvényesülnek, és mindenkori értékrendszerünk legfeljebb csak tükrözi, de soha nem befolyásolhatja őket. A polgári közgazdaságtannak pedig minden irányzatában érvényesül az az utilitárius elképzelés, melyre már Adam Smith szemlélete is épült: hogy az individuum haszon- és élvezetkeresése az egyetlen megfogható mozgató erő, amely gazdasági tevékenységünket irányítja.

Adam Smith még hitt abban, hogy az egyéni érdek keresése, a „láthatatlan kéz” jótékony működése nyomán, közjóvá válik. A piac, amellyel e láthatatlan kezét később azonosították, valóban a mai napig a legjobb erőforrás-elosztási mechanizmusnak bizonyult, amelyet sem rugalmasságban, sem pedig hatékonyságban nem tudott felülmúlni a központilag tervezett gazdaság nehézkes és erősen bürokratizált működési módja. A piac által létrehozott hatékony gazdaság azonban a társadalmi igazságosság semmilyen definícióját nem tudta kielégíteni, és megvalósult változatai közül csak azokban jön létre a közjó, amelyekben erőteljes szociálpolitikát folytatnak.

Az ebből keletkező ellentmondást a polgári közgazdaságtan és gazdasági gyakorlat sokféleképpen kísérelte meg feloldani. A ma is divatos, szélsőségesen liberális és „minimális államot” követelő nézetekben a bántó egyenlőtlenséget a hatékony piaccal sokszor úgy akarják kibékíteni, hogy az úgynevezett „leszivárgásra” (trickle down effect) hivatkoznak; tehát arra, hogy a jólét rohamos növekedéséből mindig jut valami a szegényeknek is, és így — bár a relatív jövedelemkülönbségek megmaradnak — abszolút mértékben a legalacsonyabb jövedelműeknek is emelkedik az életszínvonala. Ezáltal az egyenlőtlenség létezését mintegy igazolják és a fejlődés előfeltételének tekintik, mely végül is a szegényeknek is hasznot hoz.

Mások a gazdaság működésének „tökéletlenségében” keresik a hibát, és mivel az sehogyan sem akar a neoklasszikusok vegytiszta körülményeinek megfelelően viselkedni, szociológiai okokból: egyes társadalmi csoportok járadékkeresési tevékenységében (rent seeking<sup>1</sup>), vagy éppen a túlzott állami beavatkozásban látják a közjó torzulásainak okát. Ezek az elméletek nem a piac működésében, hanem a piaci beavatkozásokban látják a bajok gyökerét.

Ugyanakkor Keynes óta a polgári közgazdaságban is szalonképessé vált az állami beavatkozás gondolata. Abból a tényből, hogy munkanélküliség mellett is létrejöhet egyensúly (jóval a gazdaság teljesítőképességének határa alatt), természetesen következik, hogy a gazdaság spontán folyamataiba időnként megfelelő gazdaságpolitikai lépésekkel be kell avatkozni. A keynesi szemlélet tehát már nem hisz a közjó automatikus megvalósulásában, de a közjót — implicite — a teljes foglalkoztatottságban látja, amely nála annyiban közjó, amennyiben a gazdaság maximális hatékonyságát jelenti.

Mindezeknek az elméleteknek a mélyén azonban az a közös és megrendíthetetlen hit rejlik, hogy a közjó nem származtatható le semmiféle abszolút értékrendből, amely a gazdaságon kívül, sőt talán a gazdaság felett létezik, hanem egész egyszerűen az „egyéni

jók"-nak valamiféle összegzése. Bármilyen elméleti nehézségekbe került ez az összegzés és egy társadalmi jóléti függvény ilyen alapon történő megszerkesztése,<sup>2</sup> a jelenleg élő közgazdasági elméletek jó része (így elsősorban az az angolszász közgazdasági környezet, amelyben a körlevél született) állhatatosan kitart mellette.

Ennek az állhatatosságnak persze megvan a magyarázata, hiszen bármilyen, a társadalomra kívülről ráerőszakolt közjó-definíció magában hordja a diktatúra veszélyét, amelyben a diktátor a népet akarata ellenére akarja boldoggá (vagy éppen boldogtalanná) tenni. Az ideológiák által oly sokszor megfertőzött és szerencsétlenné tett népek érthetően inkább vállalják az értékek teljes relativizálását, ha ezáltal személyes szabadságukat megvédhetőnek vélik. De az értékek relativizálásáért, sőt a tudományokból és az életből való kizárásáért fizetni kell — ez az újkori ember napjainkban tudatosuló tapasztalata. Az értékvesztés, az értékzavar, az értékválság naponta hangoztatott problémái mutatják, hogy ez az ár túl nagygyá lett. Széthulló társadalmunk a bizonyítéka, hogy elfogadott értékrendszer nélkül maga a társadalom sem létezhet.

Ezen a ponton lép a nyilvánosság elé a körlevél a katolikus szociális tanítással, és száll szembe a dogmává szilárdult közgazdasági szemlélettel. A következőket állítja:

— nemcsak gazdasági alanyok, de *erkölcsi lények is vagyunk*, és mint ilyenek lépünk az eladók, vevők, menedzserek, gazdaságpolitikusok változó szerepköreibe;

— az ember megalkotója és irányítója, nem pedig tehetetlen kiszolgáltatottja a gazdaságnak, amelyet így *alá tud rendelni értékrendjének*;

— létezhet olyan gazdaság is, amely *nem az egyéni érdekek könyörtelen érvényesítésére épül*;

— minden gazdasági döntésnek *erkölcsi tartalma van* és nincs érték-semleges gazdaságpolitika, intézmény, kormányzat és társadalom;

— a gazdasági döntések kritériumává a *hatékonyság helyett az emberi élet és méltóság szolgálatát* kell tenni.

Ezek az állítások egyaránt szembekerülnek:

— a marxista gazdasági elmélettel, amely a természeti törvények erejével érvényesülő gazdasági törvényekből egy olyan értékrendet származtat le, amely az *osztályharc* alapját szolgálja, és

— a polgári gazdasági elméletekkel, amelyek az *egyéni érdekek* és a *korlátlan verseny* érvényesülésében látják a személyes szabadság biztosítékát.

A körlevél gyűjtőpontjában az emberi személy méltósága áll. A társadalom és gazdaság intézmény- és szabályrendszerének ezt kell biztosítania. A széleskörűen felfogott (gazdasági viszonylatokra is kiterjesztett) emberi jogok ennek „minimális feltételei”. „E jogokat az embernek Isten adta és az emberi személyiség természetében és méltóságában gyökereznek.” Igazságosság és az emberi jogok biztosítása nélkül nincs közjó.

Ezen a ponton túllépünk a közjó materiális és relativisztikus definícióján. A közjó itt már nem az anyagiakkal mért maximális jólét, nem is a javak valamiféle optimális elosztása. Ugyanakkor a közjó fogalmát többé nem szubjektív elemekből építjük fel, hanem egy abszolút értékrendből származtatjuk le. A közjó ilyen értelemben az emberi jogokat — tehát közvetve a személyes szabadságot — garantáló állapot, amelyben az igazságosság is új értelmezésre szorul.

Ez az igazságosság nemcsak az arisztotelészi kommutatív elemet tartalmazza: a piacon elvart becsületességét, a cserék és szerződések méltányos voltát.

Túllép a disztributív igazságoságon is, akár utilitárius, akár más jóléti, akár pedig rawlsi értelemben használjuk. (A „suum cuique” arisztotelészi elvet még leginkább a rawlsi gondolatvilág közelíti meg.)<sup>3</sup>

Hangsúlyozza ugyanis ezek mellett a szociális igazságosság fontosságát, azt, hogy az egyén a társadalomban betöltött szerepe szerint aktívan és produktívan részt vehessen (a társadalom

részeről) és részt is vegyen (az egyén részéről) a *közösség* életében. Az igazságosság fogalmának így tehát csak a közösségben van értelme, individuálisan kezelhetetlen.

Felmerülhet a kérdés: azáltal, hogy a közjót ez a felfogás egy objektív értékrendből származtatja le, nem ejtheti-e rabságba a társadalmat egy újabb ideológia és nem veheti-e el azt a személyes szabadságot, melyet annyira véd az individuális értékekből építkező polgári gazdaságelmélet? A keresztény filozófia ezt a veszélyt az egyetlen lehetséges módon kerüli el: úgy, hogy az objektív értékrend csúcsára éppen az ember személyes szabadságát állítja. Ez a szabadság nem a volt kizsákmányolók elleni, eszközökben nem válogató, könyörtelen harcban születik meg, mint a marxizmusban. Létének nem feltétele az egyéni érdekek minimálisan szabályozott, vad versenye, mint a polgári elméletekben. Ez a szabadság az emberi létben, az ember akaratától függetlenül adva van; elismerése és gyakorlásának mindenki számára való biztosítása pedig erkölcsi törvény.

A közjő tehát a társadalomnak az emberi méltóságot és a személyes szabadságot mindenki számára biztosító állapota, amelyben igazságosság uralkodik. Felmerül azonban a kérdés: hol húzzuk meg ennek a társadalomnak a határait? Az emberiséget úgy tekintjük-e, mint amely több társadalomból tevődik össze és ezek mindegyikének függetlenül kell megvalósítania a maga „közjavát”? A körlevél — felismerve a világban rohamosan növekvő kölcsönös függőséget — egyértelmű választ ad erre. A kör, amelyben az újonnan értelmzett igazságot érvényesíteni kell: a *teljes emberiség*. Még ennél is tovább megy, mert a kört nemcsak térben, hanem időben is kiterjeszti. A természeti erőforrások és ökológiai szempontok gyűjtőpontba való helyezésével a *jövendő generációkat* is bevonja abba a körbe, amelyben az igazságosságot érvényesíteni kell.

Az a tény, hogy a körlevél a marxista és polgári szemléletektől egyaránt elhatárolja magát, onnan is látszik, hogy az előbbivel szemben elfogadja a magántulajdont (amely azonban Szent Tamás-i eredetű definíciójában különbözik a kapitalista magántulajdontól), utóbbival szemben pedig elfogadja a piac korlátozását és az erőteljes újraelosztás és tervezés szükségességét. Valamelyik ponton tehát okvetlenül szembekerül valamennyi elméleti közgazdással. Ez persze nem a körlevél hibája, hanem a közgazdasági elméletek (és főleg a rájuk épülő politikai ideológiák) jelenlegi doktriner és erősen polarizált állapotát mutatja. Egyébként a magántulajdonnak az utóbbi időben való korlátozott „visszaengedése” a szocialista gazdaságba és a következetesen elítélt, de még következetesebben alkalmazott gazdaságpolitikai beavatkozások a polgári gazdaságban, egyaránt azt mutatják, hogy a gyakorlatban csak a jelenleg élő ideológiák megsértésével lehet gazdálkodni.

Jó tanulság ez a mai reformintézkedéseink szempontjából, melyeket figyelve gyakran úgy tűnik, hogy minket is rabul ejt a végletekben való gondolkodás. A piacot csak úgy véljük visszahozhatónak, ha könyörtelenségét és igazságtalan jövedelemképzési módját is elfogadjuk, és megelégszünk a gazdaságból kiszakított szociálpolitika puszta emlegetésével. Mivel a szigorúan központosított gazdaság időszakából fennmaradt intézményi rendszer, bürokrácia és közérkölc a piac hatékony működését közben nem engedi kibontakozni, itt állunk a két világ legraszababb kombinációjával: a gazdaságtalan piaczgazdaságban létrehozott antiszociális szocializmussal. A körlevél azt mutatja, hogy a piac és a szociális igazságosság kibékíthetők, ha mögöttük megfelelő értékrend áll, amelyet a társadalom tagjai elfogadnak.

**Jegyzetek:** 1. Összefoglalót ad D. C. Colander (ed.): *Neoclassical Political Economy, The Analysis of Rent Seeking and DUP Activities*, Ballinger Publ. Comp. Cambridge, Massachusetts, 1984. — 2. Jó összefoglalást ad Arrow K. J.: *Social Choice and Justice, Collected Papers Vol I*. Basic Blackwell, Oxford, 1984, különösen az „Optimal and Voluntary Income Distribution” című fejezet. — 3. Lásd: Amartya Sen: *Choice, Welfare and Measurement*. Basic Blackwell Oxford, 1982, különösképpen az „Equality of What” című fejezet.